Sylwia Kulczyk, skulczyk@uw.edu.pl
Zakład Geografii Turyzmu i Rekreacji, Uniwersytet Warszawski

Między kulturą a naturą. Zastosowanie koncepcji usług ekosystemowych w badaniach nad turystyką kulturową – przykład szlaku Wielkich Jezior Mazurskich.

Słowa kluczowe: usługi ekosystemowe, walory kulturowe, krajobraz, Wielkie Jeziora Mazurskie, ocena.

Abstrakt
Artykuł prezentuje możliwości zastosowania koncepcji usług ekosystemowych w badaniach nad turystyką kulturową. Stosunkowo młode podejście badawcze wydaje się obiecujące ze względu na kompleksowość ujęcia zagadnienia wykorzystania przyrody przez człowieka. Koncepcję przedstawiono na tle dwóch innych funkcjonujących na tym samym polu badawczym: walorów turystycznych i krajobrazu. Wskazano podobieństwa i różnice, wykazując, że koncepcja usług ekosystemowych może być szczególnie przydatna w badaniu aspektów kulturowych na terenach, gdzie działania związane z turystyką koncentrują się na elementach przyrodniczych.
Przykładem takiego obszaru są Wielkie Jeziora Mazurskie. Warunki przyrodnicze decydują o tym, że w omawianym regionie rozwija się przede wszystkim turystyka związana z wodą, aktywna oraz wypoczynkowa. Posługując się metodą analizy treści materiałów krajoznawczych wspartą obserwacjami terenowymi przeprowadzono inwentaryzację kulturowych usług ekosystemowych akwenów tworzących szlak Wielkich Jezior Mazurskich. Wykazano, że ich wartość kulturowa jest zróżnicowana oraz wskazano dalsze perspektywy badawcze i aplikacyjne tego typu prac.

Wstęp

Specyfiką turystyki jest jej kompleksowość. Aczkolwiek związki pomiędzy różnymi aspektami zjawiska – kulturowym, przyrodniczym, społecznym i ekonomicznym – wydają się oczywiste, ich natura ciągle pozostaje słabo zbadana. Większość badań nad turystyką koncentruje się w ramach ściśle określonych pól badawczych, często dotyczących bardzo wąskiego zakresu – np. wyłącznie aspektu społecznego bądź konkretnej formy turystyki. Tego typu badania stanowią oczywiście podstawę wiedzy o rozwoju i zróżnicowaniu turystyki, jednak, jak podkreślają m.in. Urry [2007] czy Kowalczyk [2013], istotą współczesnej turystyki jest wieloaspektowe i wieloskalowe przenikanie się kultury oraz przyrody. Rozpoznanie tych relacji jest kluczowe dla możliwości zrównoważonego zarządzania rozwojem turystyki. Powinien on dążyć do zapewnienia maksymalnej satysfakcji wszystkim interesariuszom: samym turystom, lokalnej społeczności i organizatorom turystyki, jak również ograniczać do minimum negatywne oddziaływania przyrodnicze. Jedną z koncepcji, która pozwala analizować relacje między człowiekiem a przyrodą, jest koncepcja usług ekosystemowych (ang. *ecosystem services*). Ze względu na bardzo szeroki zakres problemów, które uwzględnia, zyskała ona w ostatnich latach dużą popularność, znajdując zastosowanie również w pracach związanych z turystyką. Celem artykułu jest omówienie możliwości zastosowania tej koncepcji w badaniach nad turystyką kulturową. Tekst podzielono na dwie części. W pierwszej, teoretycznej, omówiono koncepcję usług ekosystemowych, jej zastosowanie w badaniach na turystyką oraz relacje z pokrewnymi koncepcjami walorów turystycznych i krajobrazu. Następnie przedstawiono studium przypadku – ocenę podaży ekosystemowych usług kulturowych na szlaku Wielkich Jezior Mazurskich.

Koncepcja usług ekosystemowych w badaniach nad turystyką

Koncepcja usług kulturowych i jej zastosowanie w badaniach nad turystyką

Termin „usługi ekosystemowe”[1] oznacza zestaw wytworów oraz funkcji ekosystemu, które są przydatne dla ludzi. Wytwory obejmują bezpośrednio wykorzystywane dobra materialne (np. żywność), zaś funkcje odnoszą się m.in. do możliwości podtrzymania życia oraz jego jakości (np. walory estetyczne i dobra) [Solon 2008]. Stosunkowo nowe ujęcie badawcze cieszy się w ostatnich latach dużą popularnością zarówno wśród naukowców, jak i na gruncie zastosowań praktycznych. Sama idea oceny relacji zachodzących między człowiekiem i przyrodą jest oczywiście znacznie szersza i starsza. Nowatorstwo koncepcji usług ekosystemowych, za której umowny początek uznaje się pierwszą wycenę globalnych usług ekosystemowych przedstawioną przez Costanzę i in. w 1997 R. polegało na kompleksowej ocenie oraz wycenie zasobów przyrodniczych i ich wykorzystania w kontekście korzyści odnoszonych przez człowieka. Większość klasyfikacji usług ekosystemowych zaproponowanych w ciągu ostatnich dwudziestu lat obejmuje cztery podstawowe grupy usług: zaopatrzeniowe, regulacyjne, wspierające i kulturowe. Usługi zaopatrzeniowe odnoszą się do pozyskania materialnych zasobów przyrody i jako takie wydają się intuicyjnie jasne oraz relatywnie proste do skwantyfikowania. Usługi regulacyjne odnoszą się do regulacji cyklu obiegu materii i energii w przyrodzie (np. pochłanianie zanieczyszczeń, zapylanie), natomiast usługi wspomagające obejmują procesy niezbędne do zaistnienia pozostałych usług (np. funkcja siedliskowa). Te dwie kategorie usług ekosystemowych stanowią rodzaj bazy strukturalno-funkcjonalnej, decydującej o integralności przyrody i możliwości świadczenia przez nią pozostałych usług. W kontekście badań nad turystyką na szczególną uwagę zasługuje grupa usług kulturowych. Od usług zaopatrzeniowych różnią się one przede wszystkim swoim niematerialnym charakterem. Można z nich korzystać wielokrotnie, a ich istnienie uwarunkowane jest preferencjami odbiorców. Rozmaite klasyfikacje [Costanza i in. 1997, Milenium Ecosystem Assessment 2005, Common International Classification of Ecosystem Services (CICES v. 4.3 2013)] w różny sposób opisują i dzielą tę kategorię, jednak jej istnienie i znaczenie jest powszechnie akceptowane. Turystyka i rekreacja przypisywane są najczęściej właśnie do kategorii usług kulturowych. Rozpoznanie tego aspektu działalności człowieka jako oddzielnej usługi ekosystemowej nie powinno dziwić – jest ona powszechna, a w niektórych regionach stanowi ona jedną z głównych osi zarządzania relacjami między przyrodą a ludźmi [Daniel i in. 2012].

W ostatnich latach obserwuje się systematyczny wzrost zainteresowania kulturowymi usługami ekosystemów [Daniel i in. 2012, Hernández-Morcillo, Plieninger, Bieling 2013]. Badane są one w różnych zakresach przedmiotowym, czasowym i przestrzennym, leżąc w kręgu zainteresowań zarówno przedstawicieli nauk ścisłych, jak i społecznych i humanistycznych. Hernández-Morcillo, Plieninger i Bieling [2013] stwierdzili, że ponad połowa publikowanych prac z zakresu usług ekosystemowych odnosi się do turystyki i rekreacji. Należy zauważyć, że liczba ta uwzględnia wyłącznie opracowania, gdzie turystykę i rekreację zdefiniowano jako odrębne usługi kulturowe, polegające na fizycznym kontakcie z przyrodą. W zakresie turystyki poznawczej, szczególnie kulturowej, na doświadczenie turysty składają się również pozostałe usługi kulturowe.

Badania nad usługami kulturowymi wymagają odrębnej metodyki, aniżeli pozostałe kategorie usług ekosystemowych. W tym przypadku metody ilościowe są często wspierane bądź wręcz ustępują jakościowym. Prace dotyczące kulturowych usług ekosystemowych są najczęściej jednoczasowymi ocenami korzyści odnoszonych przez turystów dzięki kontaktowi z przyrodą i często nie obejmują wyceny ekonomicznej ani analizy przestrzennej [Hernández-Morcillo, Plieninger, Bieling 2013]. Cytowani wyżej autorzy przeprowadzili analizę dwustu

[1] Stosuje się również tłumaczenie „świadczenia ekosystemowe” [Mizgajski 2010]. Ponieważ obydwa źle brzmią po polsku, zdecydowano się pozostać przy bardziej popularnej wersji.

artykułów z zakresu kulturowych usług ekosystemowych (dane pochodziły z ISI Web of Science) stwierdzając, że zaledwie 23% z nich uwzględniało przestrzenny aspekt zagadnienia. Ten zdumiewająco niski wynik wydaje się wynikać z faktu, że kwestie niematerialne są szczególnie trudne do umiejscowienia. Z drugiej jednak strony znajomość ich przestrzennego zróżnicowania ma duże znaczenia dla zarządzania jakością przestrzeni [Beeco, Brown 2013, Kienast i in. 2012].

Usługi ekosystemowe związane z turystyką i rekreacją są badane głównie na dwóch typach obszarów. Pierwszym są tereny o wysokiej jakości środowiska przyrodniczego, głównie chronione, czyli takie, gdzie istnieje szczególna potrzeba zminimalizowania negatywnego wpływu turystów na przyrodę [Plieninger i in. 2013, Żylicz 2012]. Do drugiej grupy należą obszary umożliwiające kontakt ze środowiskiem przyrodniczym położone w miastach bądź w ich bezpośrednim pobliżu, czyli takie, wobec których istnieje szczególnie wysokie zapotrzebowanie rekreacyjne [Casado Arzuaga i in. 2014, Łowicki 2012].

Mimo dynamicznego rozwoju badań nad kulturowymi usługami ekosystemów koncepcja nadal wymaga dopracowania. Niejasne relacje pomiędzy typami usług (np. to, co dla jednej grupy turystów jest tylko pięknym widokiem, dla innych może mieć znaczące wartości edukacyjne czy symboliczne) utrudniają interpretację wyników [Vejre, Jensen, Thorsen 2010]. Już samo określenie, czy wybrane zjawisko należy traktować jako usługę kulturową, czy też – ze względu na jego materialny charakter – zasobową, stawia często badacza przed koniecznością pryncypialnej decyzji [Kulczyk i in. 2014].

W ramach koncepcji usług ekosystemowych pojawiają się hasła opisujące również zjawisko turystyki kulturowej. Są to „turystyka" i „kultura". Tę prostą obserwację trudno zapewne uznać za wyczerpujące uzasadnienie potrzeby rozważań nad miejscem turystyki kulturowej w koncepcji usług ekosystemowych. Bardziej ważki wydaje się fakt, że aczkolwiek synergia natury i kultury powszechnie przyjmowana jest jako oczywista, prawidłowość ta stosunkowo rzadko znajduje odzwierciedlenie w praktyce zarządzania na potrzeby turystyki. Mikos v. Rohrscheidt [2008, s. 18] definiuje turystykę kulturową jako „wszystkie grupowe lub indywidualne wyprawy o charakterze turystycznym, w których spotkanie uczestników podróży z obiektami, wydarzeniami i innymi walorami kultury wysokiej lub popularnej albo powiększenie ich wiedzy o organizowanym przez człowieka świecie otaczającym jest zasadniczą częścią programu podróży lub stanowi rozstrzygający argument dla indywidualnej decyzji o jej podjęciu lub wzięciu w niej udziału". Z definicji tej wynika jasno, że turystyka kulturowa jest częścią turystyki jako zjawiska ogólnego – tym samym jest oczywiste, że podobnie jak każda działalność człowieka w pewnym stopniu wykorzystuje usługi ekosystemów.

Podział na turystykę kulturową i przyrodniczą ma w dużej mierze charakter porządkujący i nawiązuje do tego, który z równorzędnie istniejących i powiązanych ze sobą aspektów odwiedzanej przestrzeni leży w centrum zainteresowań konkretnego turysty bądź też twórców oferty turystycznej. Patrząc z perspektywy użytkownika – turysty – analiza relacji między przyrodą a kulturą może wydawać się problemem czysto akademickim. Liczne przykłady dowodzą, że uwagę odwiedzających przyciągają elementy dobrze wypromowane/oznaczone, ewentualnie te leżące w kręgu ich subiektywnych zainteresowań. Poruszony problem ma jednak zasadnicze znaczenie dla zarządzania turystyką, przede wszystkim w zakresie udostępnienia i wykorzystania zasobów. W polskim prawodawstwie sfery kulturowa i przyrodnicza zarządzane są często oddzielnie (np. dziedzictwo materialne podlega pod Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, zaś przyrodnicze jest pod pieczą Ministerstwa Środowiska), co może powodować problemy natury formalnej bądź skutkować niepełnym rozpoznaniem pełnego spektrum zasobów. Współzależność potencjałów kulturowego i przyrodniczego sprawia wrażenie oczywistości. Jak się wydaje, nie oznacza to automatycznie kompleksowego podejścia do problemu, zarówno w zarządzaniu przestrzenią, jak i funkcjonującą w tej przestrzeni turystyką.

Pokrewne koncepcje badawcze

Jak wspomniano już wyżej, problem relacji między przyrodą a człowiekiem nie jest bynajmniej nowy. Na gruncie badań nad turystyką pokrewnymi mu koncepcjami są teorie walorów turystycznych i krajobrazu.

Koncepcja walorów turystycznych jest często wykorzystywana, zarówno w badaniach naukowych, jak i praktycznych działaniach związanych z turystyką. A. Kowalczyk [2000] definiuje walory turystyczne jako całość elementów środowiska naturalnego i poza przyrodniczego, które są przedmiotem zainteresowania turystów i decydują o atrakcyjności danego miejsca lub obszaru. Ten sam autor wskazuje, że „walory" są stadium pośrednim między zasobami – kiedy dana cecha istnieje, ale nie została jeszcze rozpoznana jako przedmiot zainteresowania turystycznego a atrakcjami – kiedy poszczególne elementy przestrzeni generują rzeczywisty ruch turystyczny i najczęściej są wzbogacone o infrastrukturę wspomagającą tenże ruch. Pojęcie walorów turystycznych jest mocno zakorzenione w praktyce turystycznej i wiąże się przede wszystkim z informacją dotyczącą wszelkiego typu obiektów i wydarzeń, które mogą być przedmiotem zainteresowania turystów. Wśród istniejących na gruncie naukowym klasyfikacji walorów turystycznych w Polsce szeroko przyjęła się propozycja Lijewskiego, Mikułowskiego i Wyrzykowskiego przedstawiona w *Geografii turystyki Polski* [2002]. W podręczniku tym zaproponowano podział na walory wypoczynkowe, krajoznawcze i specjalistyczne. W grupie tych piewrszych wprowadzono podział na przyrodnicze i antropogeniczne (kulturowe); uwagę zwraca jego asymetria. Wśród walorów przyrodniczych wyróżnia się te ukształtowane bez ingerencji człowieka (czyli przyrodnicze *per se*, np. osobliwości flory i fauny, obiekty geologiczne), obiekty utworzone przez człowieka (np. parki czy ogrody zoologiczne) oraz takie, w których ingerencja człowieka wpływa na charakter i znaczenie samego waloru (np. punkty widokowe, obszary chronione). Takie ujęcie wskazuje, że znakomita większość walorów, również tych przyciągających turystów ze względu na cechy przyrodnicze, jest uwarunkowana kulturowo. W omawianym podziale wszystkie walory przyrodnicze mają charakter materialny. W większości są to obiekty punktowe lub powierzchniowe o ściśle określonych granicach. Kategoria walorów antropogenicznych obejmuje również elementy niematerialne, związane z rozrywką bądź przeżyciami duchowymi. Do takich zaliczyć można współczesne imprezy kulturalne oraz miejsca pielgrzymkowe.

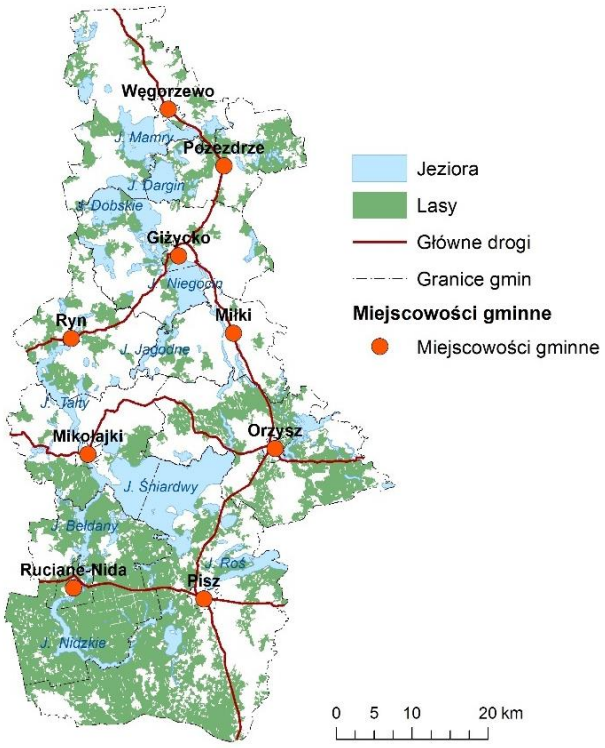
Europejska Konwencja Krajobrazowa definiuje krajobraz jako „obszar, postrzegany przez ludzi, którego charakter jest wynikiem działania i interakcji czynników przyrodniczych i/lub ludzkich". Zgodnie z tym holistycznym ujęciem krajobraz – w ujęciach zarówno materialnym, jak i niematerialnym – jest efektem oddziaływania czynników przyrodniczych i kulturowych, a percepcja przez człowieka w zasadniczym stopniu kształtuje jego charakter. W praktyce badania krajobrazowe, również te dotyczące turystyki, pozostają silnie podzielone na sfery przyrodniczą i kulturową. Wśród badań przyrodniczych dominują oceny potencjału rekreacyjnego [Bródka 2014] oraz problemy oddziaływania turystyki na środowisko [Ewertowski, Tomczyk 2007]. Sfera kulturowa to mające korzenie w naukach humanistycznych badania nad percepcją wizualną oraz kształtowaniem krajobrazu jako niematerialnego wizerunku postrzeganego przez odbiorców, ale również ocena i monitoring zmian materialnych elementów krajobrazu o charakterze kulturowym (np. tradycyjne osadnictwo, formy użytkowania ziemi) [Kowalczyk 2007]. Wykorzystanie koncepcji krajobrazu w badaniach nad turystyką jest zjawiskiem stosunkowo nowym [Kulczyk 2013], należy jednak podkreślić, że w języku potocznym to właśnie „krajobraz" – rozumiany jako piękny widok – jest nierozerwalnie związany z aktywnością turystyczną.

Wszystkie trzy opisane wyżej koncepcje uwzględniają zarówno przyrodnicze, jak i kulturowe, aspekty przestrzeni oraz znajdują zastosowanie w badaniach nad turystyką; do pewnego stopnia wręcz pokrywają się ze sobą. Ważnym aspektem zastosowania teorii usług ekosystemowych jest waloryzacja przyrodnicza [de Groot i in. 2010].

W literaturze pojawiają się również sugestie zastąpienia pojęcia „usługi ekosystemowe", które jest obecnie raczej świadectwem ekologicznych korzeni koncepcji, niż rzeczywistym określeniem przedmiotu prowadzonych w jej ramach badań, znacznie szerszym pojęciem „usługi krajobrazowe" [Termorshuizen, Opdam 2009]. Specyfiką koncepcji usług ekosystemowych jest uwypuklenie znaczenia niematerialnych aspektów kultury i ich silne powiązanie z przyrodą. Tym samym omawiana koncepcja pozwala na szczegółową analizę aspektów kulturowych tam, gdzie często są one pomijane – na obszarach, gdzie za główny magnes przyciągający turystów uważana jest przyroda. W Polsce przykładem takiego regionu może być Kraina Wielkich Jezior Mazurskich, której dotyczy przedstawione niżej studium przypadku.

Ocena podaży kulturowych usług ekosystemowych w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich

Turystyka w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich

Ryc. 1 Kraina Wielkich Jezior Mazurskich
Źródło: opracowanie własne.

Kraina Wielkich Jezior Mazurskich zajmuje centralną część Pojezierza Mazurskiego. Zgodnie z regionalizacją fizycznogeograficzną J. Kondrackiego [1988] region ten ma powierzchnię 1732 km^2 (w tym 486 km^2 jezior). Regionalizacje na potrzeby turystyki zaliczają do Krainy Wielkich Jezior Mazurskich również centralną część graniczącej z nim od południa Równiny Mazurskiej [Lijewski, Wyrzykowski, Mikułowski 2002, Mileska 1963]. W granicach administracyjnych obszar ten można utożsamiać z gminami Węgorzewo, Pozezdrze, Giżycko, Miłki, Ryn, Mikołajki, Ruciane-Nida, Pisz i Orzysz[2] (łącznie 2811 km^2). Omawiany obszar (ryc. 1) nazywany jest powszechnie „krainą jezior i lasów". O turystycznej specyfice regionu stanowi duża grupa połączonych ze sobą akwenów, w tym największe i drugie co do wielkości w kraju. Jeziorność gmin Giżycko (miejska i wiejska) oraz Mikołajki przekracza 20%. Naturalne i sztuczne połączenia między jeziorami tworzą szlak żeglowny, któregogłówny trzon (Pisz – Węgorzewo) ma 110 km długości, ale możliwa jest też eksploracja wielu bocznych akwenów[3]. Na południu regionu leży duży kompleks Puszczy

[2] *Strategia rozwoju Krainy Wielkich Jezior Mazurskich* (*Wielkie Jeziora Mazurskie 2020 – strategia,* 2013) obejmuje również gminy miejską i wiejską Mrągowo, jednak pod względem przyrodniczym jest to już obszar Pojezierza Mrągowskiego. Gmina ta jedynie na długości kilkuset metrów graniczy z jeziorem Ryńskim, stanowiącym część szlaku Wielkich Jezior Mazurskich.

[3] Od lat pojawiają się koncepcje wydłużenia szlaku żeglownego np. poprzez połączenie jezior Tyrkło i Buwełno, a nawet budowę systemu kanałów łączących Wielkie Jeziora Mazurskie z Pojezierzem Ełckim. Ich realizacja wymagałaby jednak nie tylko prognozy ekonomicznej, ale przede wszystkim bardzo szczegółowego rozpoznania wpływu ewentualnej inwestycji na środowisko przyrodnicze.

Piskiej – gminę Ruciane-Nida wyróżnia lesistość przekraczająca 70%. Łącznie jeziora i lasy stanowią około połowy powierzchni regionu, który już w początkach XX w. odwiedzany był w celach turystycznych (*Wielkie Jeziora Mazurskie 2020 – strategia,* 2013).

Oprócz turystyki wypoczynkowej w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich w sposób szczególny rozwinęła się turystyka wodna, a zwłaszcza żeglarska. Mimo ogromnej popularności zjawiska jego rozmiar nie został do tej pory miarodajnie określony. Pewne pojęcie o skali turystyki żeglarskiej w regionie daje liczba miejsc na przystaniach i w portach – mogą one przyjąć ok. 6600 jachtów (inwentaryzacja własna przeprowadzona w 2015 r., Chomicz i Batyk [2012] podają liczbę 5700). Ważną formą wypoczynku na wodzie jest również turystyka motorowodna. Jak wskazują obserwacje terenowe, z roku na rok rośnie popularność tzw. *houseboats* – dużych łodzi motorowych, pozwalających na przemieszczanie się szlakami wodnymi, ale służących przede wszystkim turystyce poznawczej i wypoczynkowi, w mniejszym zaś stopniu aktywności fizycznej związanej ze środowiskiem wodnym. W Europie Zachodniej (ale również w Stanach Zjednoczonych Ameryki lub w indyjskiej Kerali) ten typ turystyki wodnej mieści się w głównym nurcie turystyki kulturowej [Prideaux, Cooper 2009]4.

Mimo że warunki przyrodnicze stanowią podstawę rozwoju turystyki w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich, region ten ma również duże walory kulturowe, odzwierciedlające jego bogatą historię [Kulczyk 2008]. Należy podkreślić, że na każdym etapie dziejów rozwój obszaru był ściśle powiązany z warunkami naturalnymi. Ten przyrodniczo-kulturowy synkretyzm, niszczony w wielu miejscach Europy od czasów rewolucji przemysłowej, na omawianym terenie jest nadal stosunkowo dobrze czytelny. Jednocześnie sama turystyka ma moc kulturotwórczą – mowa tu o specyficznej kulturze żeglarskiej. W okresie PRL, kiedy możliwości uprawiania żeglarstwa morskiego były w Polsce znacząco ograniczane ze względów politycznych, kultura żeglarska, której manifestacją jest m.in. upodobanie do specyficznej muzyki (szanty) czy rozrywek (np. regaty) kształtowała się właśnie na Wielkich Jeziorach Mazurskich (w innych krajach, nawet posiadających znaczące walory dla żeglarstwa śródlądowego, zazwyczaj cieszy się ono znacznie mniejszą popularnością niż żeglarstwo morskie).

Metodyka

Jak wynika z przedstawionych wyżej informacji, cechy przyrodnicze stanowią podstawę rozwoju turystyki na terenie Wielkich Jezior Mazurskich. Są one jednak ściśle powiązane z historią regionu i wynikającymi z niej walorami kulturowymi. Rozpoznanie, jakiego typu cechy kulturowe „zakorzenione" są w elementach przyrodniczych, jest ważne tak dla promocji regionu, zarządzania jego wykorzystaniem w turystyce, jak i dla ochrony dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego.

Najpowszechniej wykorzystywanymi metodami oceny ekosystemowych usług kulturowych są badania z udziałem osób je wykorzystujących i mogą polegać m. in na bezpośrednim pomiarze ruchu turystycznego [Beeco, Hallo i Brownlee 2014),] badaniach kwestionariuszowych [v. Berkel, Verburg 2014], warsztatach [Raymond i in. 2009] lub inwentaryzacji artefaktów [Bieling, Plieninger 2013].

Innym rozwiązaniem jest analiza ikonografii i tekstów związanych z turystyką w regionie. Może ona dotyczyć wizerunku regionu, który w znacznym stopniu kształtują publikacje promocyjne i przewodniki [Garrod, Kosowska 2012] bądź wrażeń turystów [Stepchenkova, Zhan 2013]. W badaniach tego typu stosowane są zarówno metody jakościowe jak i ilościowe.

Opisane niżej badanie miało charakter pilotażowy. Służyło wstępnemu rozpoznaniu charakteru usług kulturowych generowanych przez jeziora wchodzące w skład szlaku Wielkich Jezior Mazurskich i ich najbliższe otoczenie, a możliwych do wykorzystania przez turystów, dlatego zdecydowano się posłużyć materiałem zastanym w postaci map,

przewodników i materiałów informacyjnych dotyczących regionu. Jak wykazało wcześniejsze rozpoznanie, treści zawarte w dostępnych publikacjach są dość zbliżone, z tego względu zdecydowano się skorzystać z niewielu, ale za to aktualnych materiałów. Kierując się subiektywnie ocenianym bogactwem treści do szczegółowej analizy wybrano odpowiedni fragment atlasu *Polska niezwykła. Warmia i Mazury* (wyd. Demart 2007), broszurę o charakterze przewodnika *Szlak Wielkich Jezior Mazurskich* (wyd. Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego 2011) oraz przewodnik *Wielkie Jeziora Mazurskie. Przewodnik żeglarki i nie tylko…* autorstwa Jana i Ilony Szajkowskich (wyd. Centrum Kartografii 2008). Przeprowadzona na podstawie tych materiałów inwentaryzacja została zweryfikowana w terenie w sezonach letnich 2014 i 2015; w efekcie wzbogacono ją o kilka elementów.

Inwentaryzację ekosystemowych usług kulturowych przeprowadzono zgodnie z następującymi zasadami:

- pod uwagę wzięto wymienione w treści analizowanych materiałów obiekty nacechowane kulturowo, znajdujące się bezpośrednio na jeziorze bądź w odległości do 500 m (kilkuminutowy spacer) od jego brzegu;
- inwentaryzując obiekty klasyfikowano je zgodnie z podziałem kulturowych usług ekosystemowych według CICES v. 4.3. (tab. 1); ze względu na charakter badanych materiałów pominięto kategorię „inne", a także nie uwzględniono fizycznego wykorzystania przyrody, ponieważ jest ono powszechne i tym samym nie wpływa na zróżnicowanie badanego zjawiska;
- na podstawie przeprowadzonej inwentaryzacji sporządzono matrycę, przypisującą każdemu jezioru poszczególne kategorie usług. Ze względu na pilotażowy charakter badania ograniczono się do identyfikacji jakościowej typu „jest – nie ma", nie oceniając natężenia zjawiska.

Tab. 1. CICES ver. 4.3. Klasyfikacja ekosystemowych usług kulturowych

Oddział	Grupa	Klasa	Opis
Fizyczne i intelektualne interakcje z przyrodą	Fizyczne doświadczanie i wykorzystanie	Fizyczne doświadczanie roślin, zwierząt i krajobrazu	Bezpośredni, fizyczny kontakt z przyrodą i jej wytworami w celach poznawczych
		Fizyczne wykorzystanie roślin, zwierząt i krajobrazu	Wykorzystanie cech przyrodniczych na potrzeby aktywnej rekreacji
	Doświadczanie intelektualne i reprezentatywność	Nauka	Naukowe poznanie przyrody
		Edukacja	Wykorzystanie do celów edukacyjnych
		Dziedzictwo	Materialne i niematerialne ślady historii zachowane w przestrzeni przyrodniczej
		Rozrywka	Przyroda jak motyw inicjujący aktywność kulturalną
		Estetyka	Przyroda jako podstawa przeżycia estetycznego
Duchowe, symboliczne i inne interakcje z przyrodą	Duchowość i/lub symbolika	Symbol	Symbolika powiązana z przyrodą bądź jej elementami
	Inne	Egzystencja	Satysfakcja wynikająca z kontaktu z przyrodą
		Spuścizna	Chęć zachowania wartości przyrodniczych dla przyszłych pokoleń

Rezultaty

Wyniki przeprowadzonej inwentaryzacji przedstawia tabela 2. Usługi kulturowe, jakich Wielkie Jeziora Mazurskie „dostarczają" turystom, są bardzo zróżnicowane; zidentyfikowano

ich siedem klas. Najczęściej reprezentowane są usługi dziedzictwa związane z historią regionu oraz symboliczne (odpowiednio 14 i 12 akwenów na 31).. W przeszłości jeziora miały duże znaczenie gospodarcze (pożywienie, transport) oraz obronne, co uwidacznia się znaczną liczbą obiektów zabytkowych położonych w pobliżu wody. Dziedzictwo to jest oczywiściebogate i różnorodne w miastach, ale występuje również na terenach leśnych (np. fortyfikacje Giżyckiej Pozycji Polowej nad jeziorem Tyrkło). W ponad połowie przypadków akweny wyróżniające się pod względem atrakcji kulturoych są również nacechowane symbolicznie – obie usługi związane są najczęściej z tym samym obiektem; np. pozostałości fortu napoleońskiego na Czarciej Wyspie na Śniardwach są materialną pamiątką przeszłości, ale jednocześnie opisano je jako siedlisko mocy nieczystych. Ruiny, będące w istocie mało spektakularnym wałem ziemnym, wydają się pełnić rolę oznacznika umożliwiającego „osadzenie" w przestrzeni znacznie bardziej atrakcyjnego elementu symbolicznego.

Tab. 2. Ocena kulturowych usług ekosystemowych na szlaku Wielkich Jezior Mazurskich

Jezioro	Powierz-chnia [ha]	Fizyczne doświa-dczanie	Edu-kacja	Dzie-dzictwo	Roz-rywka	Este-tyka	Symbo-lika	Reli-gia	Suma
J. Bełdany	10214,49	1	1	0	1	1	1	0	5
J. Boczne	2508,80	1	0	1	0	0	1	0	3
Jz. Buwełno	2431,57	1	0	0	0	0	0	0	1
J. Dargin	2350,55	0	0	0	0	1	1	0	2
J. Dobskie	1789,49	0	0	1	0	1	1	1	4
J. Guzianka Mała	1778,41	0	0	1	0	0	0	0	1
J. Guzianka Wielka	1692,78	1	0	1	1	0	0	0	3
J. Jagodne	1670,96	0	0	0	0	0	1	0	1
J. Kaczerajno	1230,74	0	0	0	0	0	0	0	0
J. Kirsajty	920,79	0	0	0	0	0	1	0	1
J. Kisajno	884,36	0	0	0	0	1	0	0	1
J. Łabap	780,26	0	0	0	0	0	0	0	
J. Mamry	553,07	1	1	1	1	1	1	0	6
J. Mikołajskie	538,74	0	0	1	1	1	1	0	4
J. Nidzkie	421,45	0	0	1	1	1	1	0	4
J. Niegocin	411,46	0	0	1	1	1	1	0	4
J. Roś	370,69	0	0	1	0	0	0	0	1
J. Ryńskie	343,66	0	0	1	1	0	1	0	3
J. Seksty	294,60	0	0	0	0	0	0	0	0
J. Stręgiel	238,48	0	0	0	0	0	0	0	0
J. Sztynorckie	221,33	1	0	1	1	0	1	0	4
J. Szymon	171,30	1	0	0	0	0	0	0	1
J. Śniardwy	163,02	0	1	0	0	1	1	0	3
J. Święcajty	159,33	1	0	1	0	0	0	0	2
J. Tajty	144,08	0	0	0	0	0	0	0	0
J. Tałtowisko	128,47	0	0	0	0	0	0	0	0
J. Tałty	56,15	0	0	1	1	0	0	0	2
J. Tyrkło	44,52	0	0	1	0	0	0	0	1
J. Wojnowo	33,61	0	0	0	0	0	0	0	0

Źródło: opracowanie własne.

Nieco mniej licznie są reprezentowane usługi estetyczne, rozrywkowe i te związane z fizycznym doświadczaniem przyrody (odpowiednio 9, 8 i 8 wskazań na 31). Należy zwrócić uwagę, że jakkolwiek oceniano korzyści płynące z kontaktu z przyrodą, te akurat są w dużym stopniu zależne od działalności człowieka, związanej bądź też niezwiązanej bezpośrednio

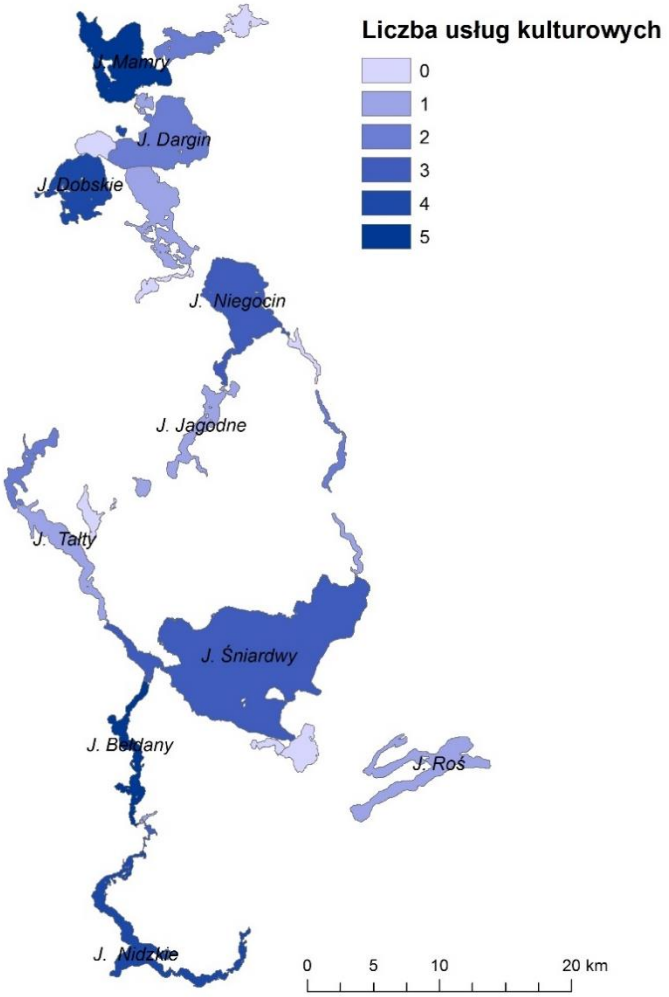
z organizacją turystyki; jako takie wykazują dość znaczną zmienność w czasie. Porównanie analizowanych materiałów ze starszymi [Orłowicz 1923, Baranowski, Terentiew 1983] pozwala zauważyć, że niektóre z miejsc promowanych przed laty jako atrakcyjne punkty widokowe straciły współcześnie te cechy ze względu na zmianę użytkowania ziemi (np. zarastające bindugi nad Bełdanami). W kategorii usług rozrywkowych uwzględniono imprezy związane z kulturą żeglarską (czy też szerzej – wodniacką) – dbywają się one głównie w miastach, zaś ich liczba ewoluuje, a różnice między informacjami w starszych i aktualnych źródłach są znaczne. Na przykład do II wojny światowej z bogatej oferty rozrywek „na świeżym powietrzu" słynęła gospoda zlokalizowana na wyspie Upałty na j. Mamry, która jest dziś ścisłym rezerwatem przyrody. Chyba największą dynamiką charakteryzuje się jednak fizyczne wykorzystanie i doświadczanie przyrody. Do kategorii tej zakwalifikowano możliwość posmakowania kuchni opartej na lokalnych zasobach. Jeszcze kilkanaście lat temu takie miejsca można było policzyć na palcach jednej ręki. W ostatnich latach pojawiło się wiele nowych. Zatem – chociaż zasoby prawdopodobnie nie uległy znaczącym zmianom, zwiększona możliwość ich wykorzystania zdecydowała o wzroście natężenia usługi. Tempo tych zmian jest na tyle duże, że po weryfikacji terenowej zdecydowano się uzupełnić zinwentaryzowany materiał. W tej kategorii wyjątkowym miejscem jest „Smażalnia Żeglarska" na jeziorze Szymon. Mobilna platforma zakotwiczona na środku szlaku żeglownego na tym akwenie oferuje wyłącznie lokalne gatunki ryb (najczęściej sieję i sielawę). Siedząc przy stoliku można obserwować te same taksony ichtiofauny toczące bitwę o resztki tuż za „burtą" baru.

Ryc. 2. Zagospodarowanie gastronomiczne umożliwia „smakowanie" natury
Źródło: S. Kulczyk, jez. Szymon, sierpień 2014.

Najmniej licznie reprezentowane są usługi edukacyjne i religijne. Zidentyfikowano tylko jeden akwen o znaczeniu religijnym (w ujęciu historycznym – Jezioro Dobskie, a konkretnie wyspa Gilma będąca pruskim miejscem kultu) oraz trzy istotne ze względów edukacyjnych (największe jeziora Polski – Śniardwy i Mamry oraz Bełdany, nad którym

istnieje ścieżka edukacyjna dostarczająca informacji o jego cechach przyrodniczych i gospodarczym użytkowaniu).

Ryc. 3. Kulturowe uslugi ekosystemowe wg jezior.
Źródło: opracowanie własne.

Rycina 3. pokazuje znaczne zróżnicowanie kulturowych usług ekosystemowych między jeziorami; najwięcej – 5 usług na 7 analizowanych – zidentyfikowano dla jezior Mamr i Bełdan. Nieco mniejsze zróżnicowanie (4 usługi kulturowe) wyróżnia akweny: Śniardwy, Dobskie, Nidzkie i Sztynorckie. Jak się wydaje, liczba zidentyfikowanych usług kulturowych nie jest związana z intensywnością ruchu turystycznego na omawianych akwenach. Bełdany charakteryzują się bardzo wysokim natężeniem ruchu turystycznego, podczas gdy na jeziorach Nidzkim i Dobskim obecność turystów jest zdecydowanie mniej liczna. Uwagę zwraca fakt, że linia brzegowa jezior szczególnie „bogatych" pod względem kulturowym wcale nie jest intensywnie zagospodarowana. Większość z wymienionych zbiorników to duże akweny, bliskie archetypowi Wielkich Jezior Mazurskich jako krainy lasów i jezior. Wyjątkiem jest Jezioro Sztynorckie, mające powierzchnię zaledwie ok. 50 ha i linię brzegową silnie przekształconą przez człowieka. O jego znaczeniu kulturowym decyduje położenie na terenie dawnego majątku Lehndorffów[4] oraz jeden z największych portów żeglarskich w regionie, od lat chlubiący się dużą aktywnością na polu kulturalnym.

Dyskusja i podsumowanie

Wielkie Jeziora Mazurskie, powszechnie postrzegane przez pryzmat cech przyrodniczych, są również wartościowe pod względem kulturowym. Cechy, które mogą być znaczące dla turystów zainteresowanych kulturą, mają zarówno charakter materialny, jak i niematerialny, a ich natężenie jest zróżnicowane przestrzennie. Relacje między przyrodą a jej kulturowym wykorzystaniem mogą mieć charakter pośredni bądź bezpośredni. Podstawą zaistnienia obiektów, które dziś składają się na dziedzictwo kulturowe regionu, była w wielu przypadkach przydatność przyrody do różnych form działalności człowieka. Dziś świadectwem tego, jakich usług dostarczała przyroda w przeszłości, są obiekty

[4] Jeden z rodów kształtujących historię Prus Wschodnich. W XVIII w. pałac w Sztynorcie odwiedzał biskup Ignacy Krasicki. W 1943 właściciel Sztynortu, porucznik Heinrich von Lehndorff, uczestniczył w nieudanym zamachu na Hitlera (Rzempołuch 1993).

dziedzictwa i/lub symbolika przypisywana nie tylko zabytkom, ale również miejscom, w których dziedzictwo materialne uległo degradacji. Możliwość kontaktu z tymi obiektami to pośrednie korzystanie z zasobów przyrodniczych, które zostały redefiniowane przez zaistnienie zjawiska turystyki. Jednocześnie współczesne wykorzystanie obszaru kształtuje nowy (bezpośredni) wzorzec relacji z przyrodą. Najszybciej wydają się ewoluować usługi rozrywkowe oraz te związane z fizycznym wykorzystaniem przyrody. Te same kategorie usług są w dużej mierze zależne od zagospodarowania turystycznego, które może mieć formę stałych obiektów, ale też usług.

Analiza treści przewodników lub materiałów informacyjnych jest narzędziem wystarczającym do inwentaryzacji zróżnicowania kulturowego obiektów przyrodniczych. Obserwacje i nieformalne rozmowy prowadzone w terenie potwierdziły, że relacje zidentyfikowane podczas badań kameralnych realnie zachodzą. Na podstawie tego typu danych nie jest jednak możliwe określenie skali zjawiska bądź miarodajne porównanie rzeczywistego wykorzystania różnego typu kulturowych usług ekosystemów w turystyce. Należy podkreślić, że jakkolwiek opis różnych aspektów kulturowych regionu w publikacjach skierowanych do turystów niewątpliwie ma wpływ na wizerunek regionu, indywidualne motywacje i percepcja turystów są być bardzo różne. W przypadku cech symbolicznych pewne kody kulturowe mogą okazać się czytelne wyłącznie dla osób wychowanych w określonym kręgu kulturowym bądź wyedukowanych na odpowiednio wysokim poziomie. Za przykład posłużą tutaj dwie atrakcje zakorzenione w przyrodzie, ale postrzegane głównie przez pryzmat związanych z nimi utworów literackich. Położona nad J. Nidzkim leśniczówka Pranie jest miejscem o dużej wartości symbolicznej dla Polaków wychowanych na „Kronice Olsztyńskiej" czy *Teatrzyku Zielona Gęś*. Z kolei muzeum niemieckiego pisarza Ernsta Wiecherta w nieodległej leśniczówce Piersławek[5] nawiązuje do dziedzictwa Prus Wschodnich i jego symbolika może być trudno uchwytna dla Polaka nie dysponującego głębszą wiedzą historyczną. Z powyższych względów badania kameralne traktować należałoby jako wstęp do badań terenowych.

Koncepcja usług ekosystemowych, szczególnie w zakresie tzw. usług kulturowych, jest narzędziem pozwalającym uchwycić „ludzki" wymiar przyrody. Tym samym wydaje się być bardzo przydatna w zarządzaniu turystyką. Jakkolwiek sami turyści rzadko dzielą rzeczywistość na przyrodniczą i kulturową, a najwyżej oceniają obszary wartościowe pod oboma względami, praktyka zarządzania przestrzenią już poprzez sam fakt odrębnej organizacji różnego typu obszarów wymusza ten sztuczny podział. Uwzględnienie aspektów kulturowych w ocenie przyrodniczej dostarcza argumentów pozwalających dyskutować z jednowymiarowym wykorzystaniem dziedzictwa. Kwestia ta ma znaczenie nie tylko ze względu na korzyści, jakie kompleksowe zarządzanie wartościami związanymi z przyrodą mogłoby przynieść samym turystom Wydaje się również warunkować ona właściwe zachowanie zasobów, tak *stricte* przyrodniczych, jak i związanych z nimi elementów kulturowych. Przykładem może być wyspa Gilma na Jeziorze Dobskim. Objęta ochroną jako rezerwat przyrody, ma jednocześnie dużą wartość kulturową, ze względu na pozostałości grodziska pruskiego. Wzniesiona na nim w XV w. strażnica krzyżacka została w XIX w. rozebrana i zamieniona na „świątynię dumania", której malownicze ruiny przetrwały do dziś (ryc. 4). W miejscu tym ezoterycy upatrują czakramu energetycznego, z kolei ludowe podania opowiadają o worze złota pojawiającym się w księżycowe noce. Niestety, status rezerwatu przyrody wyklucza jakąkolwiek możliwość wykorzystania wartości kulturowych ze względu na obowiązujący zakaz wstępu na wyspę. Nie uniemożliwia on jednak nielegalnej penetracji wyspy, stwarzając tym samym zagrożenie tak dla przyrody, jak i dziedzictwa kulturowego. Podobnych przypadków jest w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich więcej i zapewne nie są one odosobnione w skali kraju.

[5] Nie uwzględniona w przedstawionej analizie, bo położona tuż za przyjętą umowną granicą Krainy Wielkich Jezior Mazurskich i oddalona od szlaku żeglownego.

Ryc. 4. Chronić czy udostępniać? Przyroda czy kultura? Ruiny „świątyni dumania" na pruskim grodzisku, Wyspa Gilma, Jezioro Dobskie
Źródło: S. Kulczyk, sierpień 2014.

Koncepcja usług ekosystemowych jest narzędziem obiecującym, ale nie idealnym; nadal znajduje się ono w fazie rozwoju. Istniejące klasyfikacje i narzędzia wymagają dopracowania, ewentualnie dostosowania ich do potrzeb badań na turystyką. Wykorzystana klasyfikacja CICES v. 4.3, aczkolwiek bardzo rozbudowana w stosunku do innych klasyfikacji usług ekosystemowych, nie jest jednoznaczna, gdyż granice między poszczególnymi kategoriami są rozmyte, zatem stosując ten podział, zwłaszcza na poziomie szczegółowym, należy go każdorazowo uściślić.

Ekosystemowe usługi kulturowe badane są głównie metodami jakościowymi i taką też zastosowano w niniejszej pracy. Istniejące metody ilościowe służą przede wszystkim wycenie ekonomicznej [np. Czajkowski et al. 2014, Lupa 2012]. Postęp metodyczny polegający na połączeniu tych dwóch podejść pozwoliłby na szczegółowe porównania między różnymi grupami usług, a tym samym bardziej precyzyjne podejmowanie decyzji o charakterze strategicznym (np.: ochrona walorów estetycznych czy intensywne wykorzystanie zasobów mineralnych?).

Mimo wskazanych ograniczeń, koncepcja usług ekosystemowych wydaje się być narzędziem przydatnym również w badaniach i zarządzaniu turystyką kulturową.

Badania w ramach projektu „Wykorzystanie koncepcji *ecosystem services* na potrzeby zarządzania zrównoważonym rozwojem turystyki na przykładzie obszarów pojeziernych. Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2012/07/B/HS4/00306

Bibliografia

Baranowski J., Terentiew R., 1983, *Wielkie Jeziora Mazurskie*, Sport i Turystyka, Warszawa

Beeco J.A., Brown G., 2013, *Integrating Space, Spatial Tools, and Spatial Analysis into the Human Dimensions of Parks and Outdoor Recreation*, "Applied Geography", vol. 38, pp. 76-85

Beeco J.A., Hallo J.C., Brownlee M.T., 2014, *GPS Visitor Tracking and Recreation Suitability Mapping: Tools for Understanding and Managing Visitor Use*, "Landscape and Urban Planning", vol. 127, pp. 136-145

Bieling C., Plieninger T., 2013, *Recording Manifestations of Cultural Ecosystem Services in the Landscape*, "Landscape Research", vol. *38*(5), pp. 649-667

Bródka S., 2014, *Ekofizjograficzne aspekty oceny potencjału rekreacyjnego*, „Problemy Ekologii Krajobrazu", 27, ss. 59-64

Chomicz R., Batyk I.M., 2012, *Pomiar wielkości ruchu w turystyce żeglarskiej na szlaku Wielkich Jezior Mazurskich – stan na 2012 r.*, "Journal of Health Sciences", vol. 2(6), pp. 71-79

Common International Classification of the Ecosystem Services v.4.3, [http://cices.eu/wp-content/uploads/2012/07/CICES-V4-3-_-17-01-13.xlsx,11.12. 2015]

Costanza R., D'Arge R., Groot R.D., Farber S., Grasso M.., 1997, *The Value of the World's Ecosystem Services and Natural Capital*, "Nature" , vol. 387, pp. 253-260

Czajkowski M., Giergiczny M., Kronenberg J., Tryjanowski P., 2014, *The Economic Recreational Value of a White Stork Nesting Colony: A Case of 'stork village' in Poland*, "Tourism Management", 40, pp. 352-360

Daniel T.C., Muhar A., Arnberger A., Aznar O., Boyd J.W., 2012, *Contributions of Cultural Services to the ecosystem Services Agenda*, "Proceedings of the National Academy of Sciences", vol. 109(23), pp. 8812-8819

De Groot R. S., Alkemade R., Braat L., Hein L., Willemen L., 2010, *Challenges in Integrating the Concept of Ecosystem Services and Values in Landscape Planning, Management and Decision Making*, "Ecological Complexity", vol. 7(3), pp. 260-272

Europejska Konwencja Krajobrazowa, z dn. 20 października 2000, Dz. U z dn. 29.01.2006, nr 14 poz. 98

Ewertowski M., Tomczyk A., 2007, *Ocena stanu środowiska geograficznego szlaków turystycznych wykorzystanie GIS do integracji i analizy danych terenowych I kartograficznych*, „Przegląd Geograficzny", 79(2), ss. 271-295.

Garrod, B., Kosowska, A., 2012, *Destination Image Consistency and Dissonance: A Content Analysis of Goa's Destination Image in Brochures and Guidebooks*, "Tourism Analysis", vol. 17(2), pp. 167-180

Hernández-Morcillo M., Plieninger T., Bieling C., 2013, *An Empirical Review of Cultural Ecosystem Service Indicators*, "Ecological Indicators", vol. 29, pp. 434-444

Kienast F., Degenhardt B., Weilenmann,B., Wäger Y., Buchecker M., 2012, *GIS-assisted Mapping of Landscape Suitability for Nearby Recreation*, "Landscape and Urban Planning", vol. *105*(4), ss. 385-399

Kondracki J., 1988, *Geografia fizyczna Polski*, PWN, Warszawa

Kowalczyk A., 2000, *Geografia turyzmu*, PWN, Warszawa.

Kowalczyk A., 2007, *Atrakcyjność turystyczna krajobrazu kulturowego*, [w:] K. Ostaszewska i in. (red.), *Znaczenie badań krajobrazowych dla zrównoważonego rozwoju*, Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Warszawa, ss. 121-132

Kowalczyk, A., 2013, *Zasoby przyrodnicze jako atrakcje kulturowe: przykłady z wyspy Lanzarote (Hiszpania)*, „Turystyka kulturowa". vol. 5, ss. 35-57

Kulczyk S., 2008, *Znaczenie czynników kulturowych dla rozwoju ekoturystyki na przykładzie Wielkich Jezior Mazurskich*, [w:] A. Kowalczyk (red.), *Turystyka kulturowa*, Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, ss. 147-160

Kulczyk S., 2013, *Krajobraz i turystyka. O wzajemnych relacjach*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa

Kulczyk S., Woźniak E., Kowalczyk M., Derek M., 2014, *Ecosystem Services in Tourism and Recreation: Revisiting the Classification Problem, "Ekonomia i Środowisko"*, vol. 4(51), pp. 84-92

Lijewski T., Mikułowski B., Wyrzykowski J., 2002, *Geografia turystyki Polski*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa

Lupa P., 2012, *Ecosystems' Local Recreational Services Valuation. Krajenka Municipality Case Study*, „Ekonomia i Środowisko", (2), pp. 209-222

Łowicki D., 2012, *Land Prices as an Indicator of the Recreational Services of Ecosystems*, "Ekonomia i Środowisko", 2 (42), pp. 167-175

Mikos von Rohrsheidt A., 2008, *Turystyka kulturowa – wokół definicji*, „Turystyka Kulturowa,", vol. 1, ss. 4-21 [http://www.turystykakulturowa.org/pdf/2008_11_01.pdf]

Mileska M.I., 1963, *Regiony turystyczne Polski*, PWN, Warszawa

Millenium Ecosystem Assessment, Ecosystems And Human Well-Being: Synthesis, 2005, Island Press, Washington D.C.

Orłowicz M., 1923, *Przewodnik ilustrowany po Mazurach Pruskich i Warmji*, Książnica Polskiego Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych, Lwów

Plieninger T., Dijks S., Oteros-Rozas E., Bieling C., 2013, *Assessing, Mapping, and Quantifying Cultural Ecosystem Services at Community level*, "Land Use Policy", vol. 33, pp. 118-129

Prideaux B., Cooper M. (eds.), 2009, *River tourism*, CABI, Wallingford

Raymond C.M., Bryan B.A., Macdonald D.H., Cast A., Strathearn S., Grandgirard A., Kalivas T., 2009, *Mapping Community Values for Natural Capital and Ecosystem Services, "*Ecological economics", vol. 68(5), pp. 1301-1315

Rzempołuch A., 1993, *Przewodnik po zabytkach sztuki dawnych Prus Wschodnich*, Agencja Wydawnicza „Remix", Olsztyn

Solon J., 2008, *Koncepcja „Ecosystem Services" i jej zastosowania w badaniach ekologiczno-krajobrazowych*, „Problemy Ekologii Krajobrazu", vol. 21, ss. 25-44

Stepchenkova S., Zhan F., 2013, *Visual Destination Images of Peru: Comparative Content Analysis of DMO and User-generated Photography*, "Tourism Management", vol. 36, pp. 590-601

Szajkowski J., Szajkowska I., 2008, *Wielkie Jeziora Mazurskie. Przewodnik żeglarski i nie tylko…,* Centrum Kartografii, Warszawa

Szlak Wielkich Jezior Mazurskich, 2011, Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn

Termorshuizen,J.W., Opdam P., 2009, *Landscape Services as a Bridge between Landscape Ecology and Sustainable Development*, "Landscape Ecology", vol. 24(8), pp. 1037-1052

Urry J., 2007, *Spojrzenie turysty*, PWN, Warszawa. Van Berkel D.B., Verburg P.H., 2014, *Spatial Quantification and Valuation of Cultural Ecosystem Services in an Agricultural Landscape*, "Ecological indicators", vol. 37, pp. 163-174

Vejre H., Jensen F.S., Thorsen B.J., 2010, *Demonstrating the Importance of Intangible ecosystem services from peri-urban landscapes*, "Ecological complexity", vol. *7*(3), pp. 338-348

Warmia i Mazury. Polska niezwykła, 2007, Demart, Warszawa.

Wielkie Jeziora Mazurskie 2020 – strategia, 2013, [http://www.bip.mikolajki.pl/baza/2014/wjm_2020/strategia_2.pdf, 15.12.2015]

Zillinger M., 2006, *The Importance of Guidebooks for the Choice of Tourist Sites: A Study of German tourists in Sweden.* "Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism", 6(3), ss. 229-247

Żylicz, T., 2012, *Valuating Ecosystem Services*, „Ekonomia i Środowisko", 2 (42), ss. 18-38

Between culture and nature. Implementation of ecosystem services concept in cultural tourism research. The example of Great Masurian Lakes

Keywords: ecosystem services, tourist values, landscape, Great Masurian Lakes, assessment.

Abstract

The paper discuss implementation of ecosystem services concept in cultural tourism research. The strong point of this relatively young concept is its comlex aproach to human – nature relations. The concept has been compared to the concepts of tourism values and of landscape, that are also used within the same research field. The concept of ecosystem services has been found to be the promising tool to study cultural aspects of areas, where tourism concentrates on natural values.

The Great Masurian Lakes are discussed as the case study. Water based tourism, as well active as leisure, is the most typical for the area. The content analysis supported by the field observation has been used to identify cultural ecosystem services of the Great Masurian Lakes. They showed up to be very diversified. The further research and application possibilities has been discussed.